№ 182 Հոկտեմբերի 14 (26) 1880 Հոկտեմբերի 14 (26) № 182

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ. կէս տարվանը 6 րուբլ. Առանձին համարները 5 կօպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն Խմբագրատանը։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“.

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կօպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական մտածմունքներ։—Ներքին տեսութիւն։ Նամակ Մոսկվայից։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն։ Արևելեան գործեր։ Թիւրքիա։—«Մշակի» հեռագիրներ։ — Յայտարարութիւններ։—Բանասիրական։ Նամակ Ախալցխայից։

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՄՏԱԾՄՈՒՆՔՆԵՐ

Պարսկաստանից սարսափելի լուրեր են գալիս։ Մենք ունենք խմբագրութեան մէջ այդ երկրից ստացած նամակներ, որոնց հետ կը ծանօթացնենք ընթերցողին, իսկ առ այժմ կարճ կերպով կը պատմենք նամակների մէջ նկարագրուած անցքերը։

Պարսկաստանի Սովուկ-Բուլախ, Միանդաաբ, Բինաբ և Մարաղա գաւառները տիրել են քիւրդերը Շէյխ-Իբադուլլահի առաջնորդութեամբ։ Քիւրդերը, ասում են, թւով 100,000 են, բոլորն էլ լաւ զինաւորուած են մարտինիի հրացաններով, ունեն և մի քանի թնդանօթներ։

Ամեն տեղ, որտեղ անցնում են այդ բարբարոսները, նրանք աւերում, այրում են գիւղեր և քաղաքներ, որի են անցնում բոլոր բնակիչներին, ոչ մինի կեանքըն անգամ չը խնայելով։ Թէ հայերը և թէ պարսիկները նրանց կատաղութեան զոհ են դառնում։ Ով որ չը կարողացաւ փախչել, նա մահվան է դատապարտված։ Քիւրդերը նոյն անողորմ կատաղութեամբ վերաբերվում են դէպի պարսիկները, որքան և դէպի հայերը, որովհետև պարսիկները շիա աղանդին պատկանած լինելով, սիւննի աղանդի քիւրդերը նրանց իրանց անհաշտական թշնամի են համարում։

Պատմում են որ Միանդաաբի մէջ, մի քանի հազար հոգի մահմեդականներից պատսպարվել էին մի մզկիթի մէջ, բայց քիւրդերը չը յարգեցին նրանց սուրբ տաճարն անգամ, շրջապատեցին մզկիթի շինութիւնը ցախով, խոտով և յարդով, կրակ տուեցին այդ մզկիթին և այրեցին այսպիսով թէ շինութիւնը և թէ նրա մէջ պատսպարված ժողովուրդը։ Նորպատականի մէջ, դժբաղդաբար պարսից զօրքը չը կայ, բոլոր զօրքերն էլ այժմ Խորասանումն են, որ Ախալ-Տիկիի սահմանակից երկիր է։ Մինչև որ զօրքերը կը հասնեն, կարող է արդէն ուշ լինել, որովհետև քիւրդերը այժմ Թաւրիզից երկու օրվայ ճանապարհի հեռաւորութեան վրա են։ Թաւրիզին մեծ վտանգ է սպառնում. ժողովուրդը թէ քրիստոնեայ և թէ մահմետական փախել և փակվել է Թաւրիզի մէջ։

Այդ բարբարոս շարժումը ցոյց է տալիս որ քրդական միութիւնը արդէն կազմվել է, որովհետև, ինչպէս ասում են այդ ապստամբ քիւրդերի մէջ կան ոչ թէ միայն պարսից, բայց և Թիւրքաց քիւրդերը։

Շէյխ-Իբադուլլահ յայտնել է իրան անկախ իշխան, խալիֆա իր տիրած երկիրների վրա։ Հաւատացնում են որ այդ շարժումը դրդված է Թիւրքաց կառավարութիւնից, նրա ծրագիրը պատրաստված է Կ. Պօլսում։ Եւ ճշմարիտ, ո՞րտեղից քիւրդերը կունենային այդքան թւով կատարելագործված մարտինիի հրացաններ և մինչև անգամ թնդանօթներ....

Ուրեմն եթէ իսկապէս քրդական միութիւնը արդէն կազմվել է և եթէ Թիւրքաց կառավարութիւնն է դրդել Շէյխ-Իբադուլլահին նախայարձակվել Պարսկաստանի վրա, այդ նա արել է նրա համար, որ երբ քիւրդերը կանցնեն Թիւրքաց սահմանը և կը սկսեն Հայաստանը աւերել և նրա բնակիչներին կոտորել, Բ. Դուռը կը կարողանայ Եւրոպային պատասխանել՝ «ես չը գիտեմ այդ ինչ քիւրդեր են, դրանք իմ հպատակ քիւրդերը չեն, դրանք Պարսկաստանից են անցել, ես ոյժ չունեմ նրանց զսպելու»։

Բ. Դուռը Հայաստանում ռէֆորմներ մտցնելու համար չորս ամիս ժամանակ է պահանջել Եւրոպայից։ Այդ չորս ամսվայ ընթացքում նա ժամանակ կը վաստակի, քիւրդերը կաւերեն Հայաստանը, կոչնչացնեն բոլոր հայերին,—և ահա այն ժամանակ հայոց խնդիրը ինքն իրան կը վճռվի, որովհետև Թիւրքաց Հայաստանի հայերը բոլորն էլ ջնջված կը լինեն։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

3 հոկտեմբերի

Ի զուր է հոգում «Մեղուի» պ. խմբագիրը իր լրագրի 71 համարում ցոյց տալ, որ «Մշակում» տպած Բ. ստորագրութեամբ յօդուածով ես գրգռել եմ ուզում Տաճկա-հայերին, միայն նոցանից արիւն պահանջելու և նոցա ներկան և ապագան խաղի հանելու նպատակով։

Իմ խօսքին առիթ տուեց «Մեղուի» 71 համարում լոյս տեսած առաջնորդող յօդուածը, ուր պ. խմբագիրը այնպէս լիովին հաւատ է ընծայում, Թիւրքիայի խարդախ և նենգաւոր քաղաքակա-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ

1 հոկտեմբերի

Տեսնելով որ «Մշակ» լրագրի գլխաւոր նպատակն է ընդհանուր ազգի օրգան լինել, նրա լուսաւորութեան, յառաջադիմութեան, միութեան և սիրոյ վրա խօսել առանց խտրութեան կրօնի, ես կամեցայ Ախալցխա քաղաքի հին մասում, Ռապատ թաղի մէջ բնակվող հայ կաթօլիկների մասին տեղեկութիւն տալ։ «Մշակի» համարներից մինում առաջին անգամ տեղի ունեցաւ «Հայ-կաթօլիկ» ստորագրութեամբ մի յօդուած, որը բաւականին արձագանք գտաւ մեր հասարակութեան մէջ։ Յիշեալ կաթօլիկները այժմս բոլորովին լեզուն կորուսել են։ Ես այս անգամ չուզենալով երկարացնել նամակս, կաշխատեմ ծանօթացնել ընթերցողներին մեր եղբարց ներկայի և անցեալին հետ։

Ինչպէս Մովսէս Խորենացին գրում է, Ախալցխան Տայք կամ Տայոց աշխարհ կը կոչվէր հայոց պայազատութեան ժամանակ։ Այդ երկրի հայ-կաթօլիկ բնակիչներից շատերը իրանց լեզուն կորուսել են և գուցէ բոլորովին կորսուի, եթէ այժմեան ուղղութիւնը շարունակեն մեր հոգևոր պատուելիները, որոնք ծնած և շաղախված են միջնադարեան հոգւով և մկրտված պրօպագանդայի աւազանում։ Մեր պատուելի և գերապատուելի հայերը չեն ուզում որ մենք կաթօլիկ հայերս զանազանենք ազգ և կրօն բառերը. նոքա միշտ քարոզում են, թէ Վատիկանը հաստատեց մեր պապի անսխալականութիւնը. ով կունենայ յարակցութիւն հայ-լուսաւորչականների հետ, նա կենթարկվի քաւարանում հարաչար տանջանքների։ Օրինակ, մի կաթօլիկ կնքահայր էր եղած մի հայ լուսաւորչականի երեխային. մեր յարգելի տէր Պ.... բանադրեց նրան, որ երկու ամիս եկեղեցի ներս չը մտնէ ձայնաւոր պատարագ մատուցանելու ժամանակ։ Աւելորդ համարելով նկարագրել մեր փըտած կղերին, որը մինչև անգամ իր կենդանի մայրենի լեզուն չէ իմանում, և բացի թութակի նման սերտած շարականից ուրիշ ոչինչ չը գիտէ, որը չէ թոյլ տալիս ամբոխին խօսել հայերէն,— կամենում եմ ակնարկ ձգել մեր բնիկ Տայեցու անցեալի վրա։ Սկզբում կաթօլիկութիւնը հաստատվեցաւ Տայոց աշխարհում Ունիթորների ժամանակ, ինչպէս կաւանդեն մեզ մեր պապերը և մամերը և վկայ է այն հոյակապ սուրբ Յովհաննէս եկեղեցու արձանագրութիւնը, որը շինված է հինգերրորդ դարու վերջերում և վեցերորդի սկզբներում։ Ա. եկեղեցին ունիթորների ժամանակ իր ծուխի հետ անցաւ կաթօլիկ քահանաների ձեռքը, և մինչև այժմս անփոփոխ մնալով, թէ լեզուն և թէ արարողութիւնը կաթօլիկ ազգային եկեղեցու կերպարանք ունի։ Ինչպէս կը պատմվի մի անստորագիր պատմիչի բերնով, երբ խլեցին ունիթորները հայերի ձեռքից սուրբ Յովհաննէս եկեղեցին, այդ ժամանակից սկսեալ, հայերը իրանց տներից մէկում մէջ սկսան կատարել իրանց աղօթքը, (որը կոչվում էր ժամ տուն։ Անցան տարիներ, դարեր, մի օր լուսաւորչական հայ կնոջ մէկը կորցնում է իր ոչխարը. երբ գնում է փընտռելու, մտնում է անտառի խորքում, յանկարծ աչքին զիպչում է մի հոյակապ վանք։ Որի շինածն էր արդեօք այդ վանքը, ո՞ր միաբանութեան էին պատկանում այն խցերը,—ոչ ոք չը գիտէր։ Ինչպէս վկայում է իր «Նշմարք հայկական» հրատարակութեան մէջ հայր Ալիշանեանը, և որի յիշատակագիրը ևս մնացած է մինչև հիմայ այդ Ներսէս Շինող կաթողիկոսի կառուցած վանքն էր, որ գտնվեցաւ իր բոլոր զարդերով։ Այն ժամանակ հայերը ունեցան իրանց համար եկեղեցի, բայց այս էլ եղաւ առիթ մեծամեծ խռովութիւնների. կրօնքով և համոզմամբ բաժանված, միացեղ ազգի մէջ։ Երկպառակութիւնները յայտնի կը լինեն, եթէ երևակայենք այն ժամանակվայ կղերականութիւնը թէ լուսաւորչական և թէ կաթօլիկ եկեղեցականների մէջ։ Հայը, որ մինչև հիմա չէ կարող որոշել ազգ և կրօն բառերի տարբերութիւնը, այն ժամանակ ի հարկէ աւելի ևս մոլեռանդութեան մէջ կը լինէր։ Մեք վհատի, ժամանակը կը հասկացնէ....

Խռովութիւնները օրէցօր կը շատանան նորագիւտ վանքի մասին և կաթօլիկները կը կաշառեն փաշային և լուսաւորչականներից կը խլեն վանքը։ Լուսաւորչականները ուղղակի Կարմիր վանքի Վանահօրը կը դիմեն (տաճկաց տիրապետութեան ժամանակ Ախալցխայի վիճակը Կարմիր Վանքի իրաւասութեան տակ է եղել), որի միջնորդութեամբ Թագաւորից ֆէրման են բերել տալիս և այսպիսով կաթօլիկներից ետ առնում վանքը։ Այս ժամանակներումս միայն երկու հարիւր տուն հայ լուսաւորչական մնացած կը լինեն, որոնք ուժից և կարողութիւնից ընկած, և կաթօլիկ հոգևորականների ձեռքից դեռ չազատված, Թուրքերի հարստահարութիւններին և իրանց այլակրօն եղբարց առնլութիւններին չը դիմանալով, նրանցից շատերը կը գաղթեն և շատերը կանցնեն կաթօլիկ եկեղեցու գիրկը։ Սորանով չը բաւականանալով կաթօլիկ հոգևորականները կը կաշառեն փաշային, ենիչարիներին, որոնք մեզանից 100 տարի առաջ կրկին խլելով հայերի ձեռից վանքը, յանձնում են կաթօլիկներին։ Պապիս հայրը կը պատմէ եղել հօրս, թէ սուրբ Յարութեան օրը, երբ պատարագից կիջնի Յովհաննէս վարդապետը, երկու զավազ կը կտրեն նրա գլուխը և կը գրաւեն վանքը, որը կոչվում էր տեղականների լեզուով Կօկօլա Սաղտարի (Սիվլի քիլիսա), որի մէջ մինչև հիմա կատարվում է հայերէն ժամերգութիւն։ Վատ հետևանք ունեցաւ այդ յափշտակութիւնը, որովհետև կաթօլիկ հայերը աւելի բռնացան լուսաւորչականների վրա, որոնք թւով 10—20 անգամ քիչ էին։ Կաթօլիկները կաշառում էին չաւուշներին և ենիչարներին և չարչարել էին տալիս հայ լուսաւորականներին։ Ահա կաթօլիկ կղերի խաղցած դերերը սորանից 100 տարի առաջ։ Այնուհետև սակաւաթիւ հայ լուսաւորչականները շինում են սուրբ Ստեփաննոս եկեղեցին Դէրէ Մահլա կոչված թա-

նուէրներ: Մինչդեռ բոլոր լուսաւոր աշխարհը՝, հասկանալով և ճանաչելով տաճկի նենգութիւնը և խաբեբայութիւնը, իր բոլոր ջանքն է գործ դնում կարգի բերել նրա անկարգ և խառնակ տէրութիւնը, և մինչև այսօր բացի յիմար կամակորութենից ոչինչ չէ տեսել ու լսել—գտնվում է Թիֆլիսում մի հայ լրագիր, որ առ ոչինչ համարելով Եւրոպայի բողոքները ու սպառնալիքը պաշտպան է հանդիսանում խարդախ և կրօնամոլ Թիւրքիային, ճանաչելով նրան արդարասէր և եղբայրասէր, որ միշտ պատրաստ է «պաշտպան հանդիսանալ հայերի իրաւացի գոյութիւն», պատրաստ է կատարել իր հաւատարիմ հպատակ գեավուրների արդարացի պահանջները, պատրաստ է իր բերնի թիկեցն էլ կտրել հային տալ. Թիւրքիան պատրաստ է ազատութիւն էլ շնորհել, ինքնավարութիւն էլ տալ և ես ինչ գիտեմ էլ ինչ պատրաստ չէ անել հայի համար—որովհետև այս բոլորը օգուտ է նոյն իսկ Օսմանեան պետութեան և երկրի ապահովութեան և զարգացման» «Մեղու, № 61»:

Զարմանալի միամտութիւն. Թիւրքիային ինչ փոյթ երկրի զարգացումը, Թիւրքիայի պէտք է թէ «Հայը ապագայում մեծ դեր ունի խաղալու ասիական ազգերի քաղաքակրթութեան համար» «Մեղու, № 71». Նրան շատ հարկաւոր է, թէ «Հայը արժանաւոր ազգ է», ունեցել է փառաւոր անցեալ, ունի հարուստ գրականութիւն, որ գրաւում է Եւրոպայի ականաւոր գիտնականների ուշադրութիւնը: Միթէ Թիւրքիան իր ազատ կամքով թոյլ կը տայ, որ մի աչազին աշխարհ, ինչպէս Մեծն Հայքն է, բաժանվի, հեռանայ իր անմիջական ազդեցութենից. միթէ նա կուզենայ իր ձեռքով նպաստել այնպիսի խելացի և տոկուն ժողովրդի քաղաքական և տնտեսական զարգացմանը, որ մի քանի տասնեակ տարիներից յետոյ այդ սորուկ ժողովուրդը սպառնայ նոյն իսկ Օսմանեան պետութեան բոլոր արևելեան նահանգների գոյութեանը: Միթէ այս մոլորութիւն չէ՞ Միշտ և հանապազ Թիւրքիայի պետական անձանց ջանքն է եղել ճնշել հային, նեղել նրան ամենայն մի քայլափոխում և ղուրանի միջնորդութեամբ ջնջել հայի և Հայաստանի անունը աշխարհի երեսից: Այս է եղել Թիւրքիայի դարաւոր քաղաքականութիւնը դէպի հայերը և միայն այս վերջին 4—5 տարւայ մէջ պէտք է նա փոխվի:

«Մեղուի» պ. խմբագիրը ասում է, որ մենք տեղեկութիւն չունենք տաճկա-հայերի վրա և միայն ոգևորված տաճիկ լրագիրների և «Голосъ»-ի թղթակցութիւններով—գրում ենք և գրգռում ժողովուրդը: Եթէ պ. խմբագիրը յիշեալ աղբիւրների հաղորդած լուրերը անհիմն է համարում և անստոյգ, թող ուրեմն ինքն բարեհաճէ աւելի ստոյգ և հիմնաւոր տեղեկութիւններ հաղորդել մեզ, թո գրէ, հրատարակէ—մենք ուրախութեամբ կը կարդանք նրանց: Բայց սրա փոխանակ, նա այնպիսի երկդիմի ընթացք է բռնել տաճկահայերի շարժման խնդրում, որ միայն տարակուսանքի մէջ է ձգում նոյն հասարակութիւնը. մէկ անփոփոխ արտատպում է «Մշակի» Իգդիրից ստացած հեռագիրը հայերի կոտորածի մասին, մէկ էլ ասում է թէ ոչինչը չը կայ. մէկ հրատարակում է «Голосъ»-ի գեղեցիկ թղթակցութիւնների ամբողջ շարքը և նրանց հետ միասին հայերի շարժումը հաստատող հատուածներ, մէկ—էլ անուանարկ անել կամենալով այդ թղթակցութիւնները, «կարկատած» է կոչում նրանց «ով գիտէ Ռուսաստանի որ քունջուպուճախում.» այսպիսի վարմունքը առ նուազը անազնւութիւն է: Բացի դրանից՝ ինչու էր պէտք «Մեղուի» պ. խմբագրին իմ նամակի առիթով աչ ու սարսափ ձգել տաճկահայերի վրա և ինչու քնքուշ խրատներով թմրեցնել նրանց զարթեցող ինքնաճանաչութիւնը, քանի որ այդ ինքնաճանաչութեան արգասիքը, բաւական իւրտին ու դղրդին ձգելով թուրք կառավարիչների մէջ, և աւելի գրաւելով Եւրոպայի համակրութիւնը և ուշադրութիւնը, կարող է զգալի կերպով նպաստել «Հայկական խնդրի» յօգուտ հայերի վճռվելուն: Վերջապէս՝ երբ ամենայն օր տեսնում ենք Թիւրքիայի դաւադրութիւնները, երբ քրդերի դաշնակցութիւն՝ Osmanli-ի ասելով մի «ձի հեծէք»-ի է սպասում, երբ Հայաստան բառը ջնջում են պաշտօնական գործածութենից, երբ խլում են Ս. Պատրիարքի դարաւոր իրաւունքները և լոյս ցերեկով սպառնում են մի դաշոյնի հարուածով վերջ դնել նրա կեանքին—այսպիսի ճգնաժամին մի հայ լրագիր—հասարակական օրգան խոհեմ համբերութիւն և միայն խոհեմ համբերութիւն պէտք է քարոզէ, թէ հեռատեսութիւն, անյապաղ պատրաստութիւն, անհրաժեշտ օժանդակութիւն, քաջասրութիւն...

Եւ ինչու է յանդիմանում մեզ «Մեղուի» պ. խմբագիրը երկար ու բարակ քարոզներ և անտեղի խորհուրդներ մեր գլխին կարդալով. միայն նրա համար, որ մենք հաւատ չենք ընծայում Թիւրքիայի խարդախ քաղաքականութեանը և մեծ կարևորութիւն տալով Վասպուրականում կատարվող անցքին, հրաւիրում ենք մեր հայրենակիցների խորին ուշադրութիւնը դրա վրա.... Ինչ պէտք է արած, որ մենք «Մեղուի» պ. խմբագրի պէս միամիտ չենք, որ մենք այնպիսի անսահման վստահութիւն չունենք դէպի Թիւրքիան և երբէք չենք սպասում արանից որ և է բարենորոգումն. միթէ սրա համար հարկաւոր էր մեր համոզմունքը «եղբօր շահերի դէմ անհաւատարմութիւն» անուանել: Մենք համոզված ենք, որ տաճկահայը ինքն պէտք է հոգայ իր ապագայի վրա, ինքն պահանջէ իր մարդկային իրաւունքները ոչ իբրև սորուկ—սորուկը պահանջմունք չունի—այլ իբրև մի ազատ ժողովուրդ, որ ընդունակ է կրթելու և իշխելու. իսկ իշխող ազգը պէտք է ունենայ բացի բարոյականից և ֆիզիքական ոյժ, որ միայն մրցման մէջ կերևի.... Այս է մեր համոզմունքը և այս իսկ մտքերն էինք հաղորդում մեր նամակում («Մշակ» հ. 157), որ առիթ տուեց «Մեղուի» պ. խմբագրին յախուռն կերպով յարձակվել մեզ և «Մշակի» վրա և վտանգաւոր համարել նրանց տաճկահայերի ապագայի համար....

Բայց մինչդեռ «Մեղուի» պ. խմբագիրը պարապած է մի կողմից թիւրքաց անկեղծութիւնը և արդարադատութիւնը հռչակելով, միւս կողմից համբերութիւն քարոզելով—միւս հայ լրագիրը—«Մշակը», ինչպէս և միշտ, տաճկահայերի փրկութեան գործի գործօն մշակն է դարձել: Այստեղ տպվում է մի շարք ոգևորիչ նամակների մեր տաճկահայ եղբայրների թշուառ վիճակը հոգալու վերաբերմամբ. այստեղ սկսում են երևիլ առաջին նուէրները հայ գպրոցների և հայ սովատանջների համար. այստեղ շարունակ հրատարակվում են նոր լուրեր և տեղեկութիւններ թիւրքաց Հայաստանում կատարվող անցքերի մասին, և պէտք է յուսալ, որ շուտով այստեղ կը սկսեն թափվել (անցեալ տարիների պէս) առատ նուէրներ տաճկահայերի բարոյական պէտքերի համար—մի սրբազան պարտականութիւն, որ բոլոր հայերը անպատճառ պէտք է կատարեն, եթէ կամին մի օր հանգստացած տեսնել իրենց սորուկ հայրենակիցներին բարբարոսների անտանելի լծից:

Բ.

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Մեզ հաղորդում են Սևանի անապատից (Գոգչայ) որ այնտեղ վանահայր Կարապետ վարդապետ Բիւլբիւլեանը իր ջանասիրութեամբ մեծ արդիւնքներ է տալիս վանքին և օրէ օր աւելացնում է եկամուտը: Նա մեծ խնայողութեամբ գործ է դրնում վանքի եկամուտը և շինում է կալուածքներ, ինչպէս ջրաղաց, տներ, այգեստան այլն: և Հայր սուրբը իր անշահասիրութեամբ գրաւել է ամբողջ միաբանութեանը և տեղական ժողովրդեան:

—

Ստացանք ՆՈՐ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ այդ քաղաքում հիմնված «Բեմական արհեստի սիրողների» ընկերութեան կանոնադրութիւնը:

—

Ս. Պետերբուրգի ֆրանսիական «Ժուրնալ դը Սէն-Պետերսբուրգ» խօսելով Գրիգոր Արծրունու բրօշիւրի մասին «Սովը թիւրքաց Հայաստանում» կարճառօտ կերպով ծանօթացնումէ իր ընթերցողներին բրօշիւրի ամբողջ բովանդակութեան հետ:

—

Ղազախ գաւառի օթի գիւղից մեզ գրում են, որ անասունների գողութիւնները յաճախ են կրկնվում այնտեղ: Բացի սորանից նորից սկսել են կրակ տալ խոտի և ցորենի դէզերին: Նորերումս արագործներ այրեցին երկու գիւղացու խոտի դէզեր: Խեղճերը շատ նեղ դրութեան մէջ են, որովհետև նրանց ձմեռվայ պաշարը կենդանների համար ոչնչացրած է: Վնասը համնում է 400 րուբլ գումարի:

—

Հաւլաբարի ուսումնարանը շատ ողորմելի դրութեան մէջ է: Հրաւիրում ենք թեմական վերատեսուչ պ. Գ. Բարխուդարեանցի ուշադրութիւնը այդ ուսումնարանի վրա:

—

Սեպտեմբերի 20-ին Հաւլաբարում աշխատեցին յօգուտ Վանի սովեալների մի հայոց ներկայացում տալ, բայց այդ ներկայացումն չաջողվեցաւ մի քանի երիտասարդների ինտրիգաների պատճառով:

—

Ստացանք 15 րուբլ բժիշկ Աղէքսանդր Տէր-Յարութիւնեանից յօգուտ Վանի սովատանջների:

—

Թեմական տեսուչ Գ. Բարխուդարեանց խնդրում է մեզ յայտնել հետևեալը: «Ապագայ ընդհանուր ուսուցչական ժողովի համար կազմված տնտեսական յանձնաժողովի առաջին նիստը նշանակված է ամսիս 15-ին, չորեքշաբթի օր, երեկոյեան 8 ժամին, պ. Վահրամ Մութաֆեանցի բնակարանում, իշխան Արղութեանի տանը, որի մասին պատիւ ունիմ յայտնել յանձնաժողովի մեծապատիւ անդամներին:»

—

Ստացանք յօգուտ Կ. Պօլսի «Միացեալ ընկերութեան» 10 րուբլ Գրիգոր Նազարեան Խօջապարուխեանից, որ խոստանում է ամեն տարի նոյն նուիրատուութիւնն անել յօգուտ յիշեալ ընկերութեան:

—

Մի երիտասարդ խնդրում է մեզ յայտնել որ ցանկանում է պարապել երեկոյեանները մասնաւոր կանտորներում և տալիս է հաշւապահութեան և պրօ[illegible] դասեր: Հասցէն իմանալ Էնֆիաճեանցի գրատանը:

—

Մեզ պատմում են հետևեալը: Թիւրքաց Հայաստանի մէջ սովը սկսելու ժամանակ Բեսարաբիայի հայերը հաւաքեցին 1000 րուբլից աւելի և ուղարկեցին այդ գումարը մայրաքաղաքի մի հարուստ և ազգասէր հային, որպէս զի սա հասցնէ ուր հարկն է: Կրեսոսը իրանից փոքր ինչ փող աւելացնելով այդ գումարին, ուղարկեց յօգուտ սովեալների, որպէս թէ ամբողջ գումարը իր գրպանից նուիրած լինէր և հռչակել տուեց իր անունը տասն և հինգ լրագիրներում:

—

«Մշակի» բաժանորդների թիւը դարձեալ աւելացաւ: Այժմ մենք ունենք բացի հատով ծախողներից 1025 բաժանորդ և աւելացնելով այդ թվին մի 60 հատ օրական ծախվող համարներ, կունենանք ընդամենը 1085 բաժանորդ: Ուրեմն միայն 15 հատ է պակաս որ 1100 բաժանորդ դառնայ:

—

Մեզ գրում են ԱԼԷՔՍԱՆԴՐԱՊՕԼԻՑ: Այստեղ դեռ կան այնպիսի խաւարամիտ ծնողներ, որոնք չը հարցնելով իրանց աղջկայ կամքը, բռնի ամուսնացնում են նրան մի երիտասարդի հետ, որին նա բոլորովին չէ սիրում: Նորերումս այդ տեսակ դէպք կրկնվել է. առանց օրիորդին հարցնելու նրա ծնողները նշանել են նրան մի երիտասարդի հետ, որին նա չէ սիրում, այն ինչ մերժել են ամուսնացնել նրան այն երիտասարդի հետ, որին օրիորդը վաղուց ճանաչում էր և սիրում էր: Խեղճ օրիորդը սաստիկ հիւանդացել է և զոհ կարող է դառնալ իր ծնողների կամայականութեան:

ղի գլխում և Ռապատի ստորոտում: Այս եկեղեցի մինչև հիմա ունի գոյութիւն: Կաթոլիկ հոգևորականները իրանց վերջին փորձն են փորձում ոչնչացնել հայ լուսաւորչականներին, և սորա համար գրաւում են մի քահանայ Սահակ անունով, որին յանձնված էր հայ ժողովուրդը: Այս քահանան հակուելով դէպի կաթոլիկութիւն, Յարութեան ճրագալոյցին գիշերը (խթում) փոխանակ յիշելու Ղուկաս կաթողիկոսին, կը յիշէ Հռոմայ փափին պատարագի ժամանակ: Բոլոր ժողովրդականք դուրս կելնեն, և խորհուրդ ընելով, մի մարդ կուղարկեն Ղուկաս կաթողիկոսի մօտ և գրով եղելութեան մասին տնօրինութիւն կը խնդրեն: Մինչև Սահակի պահանջվիլը Էջմիածին, Սահակը ամեն հարութիւն ի գործ կը դնէ: Վերջապէս նա կը կանչվի Էջմիածին, կարգալոյծ կը լինի, կլկին կը վերադարձվի իր կարգը, իսկ ճանապարհին կը մեռնի, ղավաղները կը թաղեն: Սորան հայ լուսաւորչականները կանուանեն եղել «Ձիք-Սահակ»: Այս ժամանակներս մի Կիրակոս անուն դպիր շատ զուռներ հասոյց լուսաւորչական հայերին, որի ժամանակակից մի երգի կտորը աւելորդ չեմ համարում դնել այստեղ: «Ֆռանկները կխուելեն Եթարենց փուռը (մինչև հիմա կայ): Մեզ մուկ կինեն խիստ ծուռը ծուռը: Թաղուին ծեծեցին մեր ժամին դուռը: Ամեն Աստուածածին մեզ խնատ արա (օգնիր): Այս ժողովրդական երգից պարզ երևում է, որ մեծամեծ հալածանքներ կը կրեն հայ-լուսաւորչականները կաթոլիկներից:

Այս իրողութիւններում վրա աւելորդ համարելով երկար գրել, կը դառնամ դէպի մի այլ նշանաւոր կէտ, որը լաւ չէ պարզված մինչև հիմա: Երբ Էջմիածնայ կաթողիկոսները պարսիկների դէմ խնդրում էին օգնութիւն ռուսներից, այդ լսելով հայ-կաթոլիկ կղերը, կը դիմէ սուլթանին և կասէ, թէ հայերի կաթողիկոսը կը գրէ ռուսաց որ պատերազմ բանայ թուրքաց դէմ: Այս տեսակ շատ ամբաստանութիւններից սուլթանը զայրացած, կոչում է հայոց պատրիարքին: Նա գնում է և ճանապարհին հանդիպում է Յարութիւն Պեզճեան էֆէնդիին, որ լսած էր ամբաստանութեան մասին: Սուլթանը ասում է պատրիարքին, թէ դուք մի կաթողիկոս ունիք, որը թշնամութիւններ կանէ մեզ, ասելով ռուսաց, որ պատերազմ բանայ մեր դէմ: Այդ ժամանակ Յարութիւն Պեզճեան էֆէնդին կասէ թագաւորին. վեհափառ սուլթան, այդ ձեզ սխալ են հասկացուցել: Այդ այն հայերի գործն է, որոնք բաժանված են մեր եկեղեցուց, մեզ ոխերիմ թշնամի են և իրենց կը կոչեն կաթոլիկ: Թագաւորը տեղեկանալով թէ ովէ կառավարում կաթոլիկներին, կանչել է տալիս նրանց հոգևորականներին և հրամայում է նոցա եկեղեցիները գոցել: Իրօք ալ կատարվեց: Հրովարտակներ հանեցին և յանձնվեցան լուսաւորչական վարդապետներին, գործակատար քահանաներին, և նրանք պտտելով ամեն քաղաք և գիւղ, սկսան գոցել եկեղեցիները: Ինձ յայտնի չէ թէ ինչպէս վերջացաւ այդ գործը, միայն յայտնի է, ինչպէս ինձ պատմում էր իմ պապը, թէ Աւագ Հինգշաբթի օրը, երբ ժամերգութիւն էր լինում, յանկարծ ձայն տարածվեցաւ, թէ մի վարդապետ և քահանայ են եկել, որ կաթոլիկաց եկեղեցիները գոցեն: Յիշեալ վարդապետի անունն էր Թաթէոս Միքայէլեանց և քահանային Գրիգոր Տէր-Աւետիսեանց, մահտեսի մականունեալ: Այս վերջինը գաղթական հայոց հետ եկաւ Կարապետ արք-եպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ և մի ժամանակ Ախալքալաքայ և Ծալկայի գաւառներում վարում էր հոգևոր իշխանութեան գործակատարի պաշտօն: Սրանց մասին ընդարձակ պատմում է Բժշկեան Աւետիք վարժապետը իր պատմութեան մէջ: Տեղային փաշան իրագործեց յիշեալ անձանց ֆէրմանի միտքը՝ Տէր-Գրիգորը գոցեց մեր եկեղեցիները և մեր քահանաները ուղարկվեցան Պօլիս: Պապս պատմում էր թէ այդ տարին կաթոլիկները զատկին կարմիր ձուի տեղ սև ձու ներկեցին: Անցաւ մի տարի, բացվեցաւ 1826 թուականին ռուս-տաճկական պատերազմը և Ախալցխան անցաւ ռուսաց ձեռքը: Կաթոլիկները խնդրեցին ռուսաց կառավարութիւնից և թոյլտուութիւն ստացան կաթոլիկ քահանաների վերադարձման մասին բանց տեղերը: Այդ ժամանակից սկսվեցան փոքր առ փոքր դադարել մեր խռովութիւնները հայ-լուսաւորչականների հետ: Պատերազմը վերջանալիս մեր քահանաները վերադարձան [illegible] Ախալցխայ: Հայ լուսաւորչականները արդէն շատ քչացել էին, որովհետև Աճարացիք 1828—27 թուականին եկան աւերեցին Ախալցխան, այդ ժամանակ հայ-լուսաւորչականները կորցուցին այն ֆէրմանը, որով կը հաստատուէր, թէ Սիվլի քիլիսան պատկանումէ հայ-լուսաւորչականներին: Նրանք գաղթեցին Քութայիս, Կարս, Ախալքալաք: Երբ Տաճկաստանից գաղթականները եկան Ախալցխայում, այնտեղ կար միայն 42 տուն բնակիչ: Կը պատմվի թէ, երբ մեր պատուելիները վերադարձան աքսորանքից, այնուհետև այլ դիրք բռնեցին, այն է «ճանապարհ խաչի» և այլ նոյն կոչված արարողութիւնը սկսան ընել վրացերէն լեզուով: Մինչև հայր Եսայի (Մխիթար. ուխ.) և ծայրագոյն վարդապետ Պօղոս Նաչխուլեանցի Ախալցխայ գալը, վրաց լեզուն տիրապետում էր, դրանց առաջին ջանքը եղաւ տարածել ամբոխի մէջ մայրենի լեզու: Այս ժամանակներում Ալէքսանդրապօլից ժամանեց Ախալցխայ մի երիտասարդ աբեղայ Աղէքսանդր Արարատեան, մխիթարեան ուխտից, որը իր դաստիարակութիւնը ստացած էր հայր Եսայիի մօտ և ապա հայր Եփրեմ Սիմէոնեանցի մօտ: Այդ աշխոյժ երիտասարդի մէջ կը տեսնվէր մի ծածկված ազգասիրական ոգի: Երբ հայոց գաղթականութիւնը հասաւ Ախալցխայ Կարապետ արքեպիսկոպոս Բագրատունու առաջնորդութեամբ, հայր Եսային եկաւ ընդ առաջ Կարապետ արքեպիսկոպոսի և այսպէս կազմվեցաւ նրանց մէջ բարեկամութիւն, մէկդի մնացին առաջվայ տեղի ունեցած խռովութիւնները: Այս եպիսկոպոսի առաջնորդութեամբ կատարվեցաւ և հայ կաթոլիկների գաղթականութիւնը: Այժմ պէտք է վերականգնվէր մայրենի լեզուն, որովհետև գաղթականութիւնը Հայաստանի կենտրոնից էր և իւրաքանչիւր գաղթական լաւ էր իմանում և խօսում